

به نام خدا

نشر الکترونیکی در قوانین و مقررات ایران

فهرست مطالب

۱.....	چکیده
۱.....	مقدمه
۵.....	۱. مفهوم و ویژگی های نشر الکترونیکی
۶.....	۱-۱. مفهوم نشر الکترونیکی
۱۷.....	۱-۲. ویژگی های نشر الکترونیکی
۲۱.....	۲. سیاست ها، قوانین و مقررات مرتبط با نشر الکترونیکی
۲۱.....	۲-۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۲۲.....	۲-۲. ابلاغیه مقام معظم رهبری به شماره ۱/۱۰۲۳/موضوع سیاست های کلی شبکه های اطلاع رسانی رایانه ای ۱۳۸۰.....
۲۳.....	۲۳.....
۲۴.....	۲-۳. قانون برنامه سوم توسعه، مصوب ۱۳۷۸.....
۲۵.....	۲-۴. قانون برنامه چهارم توسعه، مصوب ۱۳۸۳.....
۲۶.....	۲-۵. مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی راجع به شبکه های اطلاع رسانی رایانه ای، ۱۳۸۰.....
۲۷.....	۲-۶. مصوبات شورای عالی اطلاع رسانی.....
۲۸.....	نتیجه گیری
۳۰.....	منابع و مآخذ

نشر الکترونیکی در قوانین و مقررات ایران

چکیده

محتوای الکترونیکی، جانمایه فضای سایبر به شمار می‌آید. بدون آن کلیه تجهیزات سخت‌افزاری و برنامه‌های نرم‌افزاری رایانه‌ای و شبکه‌ای ارزشی ندارند. الگوی رسمیت‌یافته تولید و عرضه محتوای الکترونیکی، «نشر الکترونیکی» نام دارد. با این حال، فضای سایبر با ویژگی‌های متمایز و منحصر به فرد خود شرایطی را بر نشر الکترونیکی تحمیل کرده که تاسی به قوانین و مقررات راجع به نشر اطلاعات در دنیای فیزیکی برای ضابطه‌مندی و پیش‌بینی حقوق و مسئولیت‌های مربوط با تردیدهایی مواجه شده و باید دید تا چه حد باید در سیاست‌های خرد و کلان کنونی تجدیدنظر کرد. در غیر این صورت، به لحاظ وجود قابلیت‌های این فضا، زیان‌های ناشی از سوءاستفاده از نشر الکترونیکی از مواهب آن برای جامعه بیشتر خواهد بود.

مقدمه

«نشر» در لغت به معنای پراکندن و گستراندن چیزی است. گستره شمول آن فراتر از توزیع و عرضه است. شاید وجه تمایز اصلی این دو فعل در هدف‌گذاری مخاطبانشان باشد. در نشر، فرد خاصی هدف قرار نمی‌گیرد و صرف استعداد و قابلیت پذیرش آن کفایت می‌کند،

برخلاف توزیع و عرضه که در آن به‌نحوی اجتماع مورد نظر گزینش می‌شود.^۱ در دنیای اطلاعات، واژه نشر جایگاه ویژه‌ای دارد. بدون مبالغه از آن به‌عنوان یک صنعت یاد می‌شود. به‌راستی در این دوره که «عصر اطلاعات» نام دارد، موتور شکوفایی و تعالی آن به‌شمار می‌آید. طبیعتاً می‌توان آن را عامل اصلی شکوفایی حوزه‌هایی هم دانست که به اطلاعات وابسته‌اند. علاوه بر علوم و فنون که توسعه حیرت‌انگیز خود را مدیون آن هستند، موازین حقوق بشری مانند آزادی بیان و آزادی اطلاعات نیز از مواهب آن بهره‌های بسیار برده‌اند.^۲

وابستگی صنعت نشر به اطلاعات باعث شد دستیابی بشر به فناوری رایانه آن را نیز با تحولات چشمگیری مواجه کند. بسیاری از محدودیت‌ها و موانع پیش روی این صنعت که در مراحل مختلف پردازش، چاپ و تکثیر اطلاعات وجود داشت، برچیده شد. به‌تدریج مفاهیمی چون اطلاعات غیرکاغذی، کتاب^۳ یا مجله الکترونیکی^۴ درک و پذیرفته شدند. به‌ویژه آنکه نسخ الکترونیکی قابلیت‌هایی دارند که نسخ چاپی از آن بی‌بهره‌اند.

اما رویدادی که منجر به خلق دنیای جدیدی، هم‌ارز و حتی در موارد بسیاری ارجح از دنیای فیزیکی گشت، اتصال جهانی سیستم‌های رایانه‌ای به یکدیگر و شکل‌گیری شبکه‌های عظیم رایانه‌ای، از جمله شبکه جهانی اینترنت است. در این دنیای

۱. در ادامه ملاحظه خواهد شد که در مقررات ملی این نکته رعایت شده است.

۲. جلالی فراهانی، امیرحسین، مزیت‌ها و محدودیت‌های فضای سایبر در سه حوزه آزادی بیان، آزادی اطلاعات و حریم خصوصی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۷، زمستان ۱۳۸۵، ص ۱۴۶.

3. E-Book

4. E-Zines

موسوم به فضای سایبر،^۱ هیچ‌گونه مرز یا محدودیتی معنا ندارد. این فضا تقریباً برای هر کاری امکانات و مقدمات لازمه را مهیا کرده است، آن هم به شکلی که نسبت به نظایر فیزیکی کارایی و اثربخشی باورنکردنی دارد.

یکی از حوزه‌هایی که به طور اساسی تحت تأثیر قابلیت‌های شگفت‌انگیز سایبری قرار گرفته، صنعت نشر اطلاعات است. همان اندک موانعی که در اثر عدم اتصال سیستم‌های رایانه‌ای به یکدیگر و به تبع آن عدم امکان انتقال الکترونیکی اطلاعات وجود داشت، در فضای سایبر برچیده شده و هر لحظه نیز می‌توان انتظار ظهور فناوری‌های جدیدی برای تولید و عرضه یا نشر انواع محتوای الکترونیکی را داشت.

از سوی دیگر، این واقعیت جهانی را هم باید پذیرفت که در دنیای امروز، جامعه‌ای زنده و پویا تلقی می‌شود که در فضای سایبر حضور مؤثر و فعالی داشته باشد. تحقق این مهم جز با تولید و عرضه یا نشر محتوای الکترونیکی به زبان ملی میسر نیست و عواملی که از عهده آن برمی‌آیند، ناشران الکترونیکی هستند. در کنار ضابطه‌مندی‌سازی و تعیین خط‌مشی برای این گروه، باید برای حفاظت و حمایت از آنها در برابر انواع سوءاستفاده‌ها و تهدیدات سایبری چاره‌جویی اساسی کرد که از جمله مصادیق بارز آن می‌توان به خنثی‌سازی تمهیدات امنیتی برای نقض مالکیت معنوی صاحبان آثار الکترونیکی و حتی تحریف آنها اشاره کرد.

البته نباید مقتضیات حاکم بر این فضا را نادیده انگاشت. در ادامه ملاحظه خواهد شد که ناشران الکترونیکی با محدودیت‌های ذاتی ناشران چاپی مواجه نیستند، هرچند به همان اندازه نیز آسیب‌پذیری‌شان بیشتر است.

تدقیق در واقعیات حاکم بر نشر الکترونیکی در مقایسه با نشر چاپی، ضوابط و مقرراتی را موجب می‌شود که باید واقع‌گرایانه، آینده‌نگرانه، منطقی و از همه مهم‌تر قابل اجرا تدوین شوند. به‌ویژه آنکه این حوزه پویاست و قوانین و مقررات باید از ظرفیت و انعطاف‌پذیری لازم برای مواجهه با مصادیق نوپدید برخوردار باشند.

درباره پیدایش و پیشرفت صنعت نشر الکترونیکی در کشورمان، با اینکه نسبت به شتاب حیرت‌انگیز جهانی تحرک قابل قبولی وجود ندارد، اما عوامل این عرصه یکدیگر را شناخته‌اند و برای مثال سال‌هاست در دل بخش خصوصی «انجمن ناشران الکترونیکی» شکل گرفته و فعالیت می‌کند. همچنین، در سیاست‌گذاری‌های کلان ملی نیز به این مسئله توجه ویژه‌ای شده است. مهم‌ترین آنها محدود کردن مسئولیت شورای عالی اطلاع‌رسانی و تبدیل طرح تکفا (توسعه کشوری فناوری اطلاعات و ارتباطات) به طرح تسما (توسعه و سامان‌دهی محتوای الکترونیکی) در سال ۱۳۸۴ است.

تصمیم‌گیری اساسی راجع به بحث زیربنایی نشر الکترونیکی، مستلزم توجه به مقوله‌های فراوان و گوناگونی است. گزافه نیست اگر آن را مجموعه‌ای متشکل از قطعات یک پازل بدانیم که نبود هر یک ما را از دست یافتن به تصویر واقعی نشر الکترونیکی باز می‌دارد.

در میان این مجموعه، به‌رغم سیاست‌گذاری‌های راهبردی مطلوب و تا حد زیادی قابل اتکا، سیاست‌گذاری‌های اجرایی، به‌ویژه آنهایی که منجر به تصویب و اجرای قوانین و مقررات شده‌اند، با ضعف جدی مواجهند. تصویب قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای و همچنین الحاق یک تبصره به ماده (۱) قانون

مطبوعات در سال ۱۳۷۹ مبنی بر تسری ضوابط آن به کلیه نشریات الکترونیکی یا لایحه‌ای که اخیراً از سوی هیئت محترم دولت مبنی بر الحاق یک تبصره دیگر به همان ماده برای تحت شمول قرار دادن خبرگزاری‌های داخلی و پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی داخلی ارائه شده، پاسخ‌گوی تمامی نیازهای تقنینی این حوزه نیست. در این گزارش، ابتدا در مفهوم و ویژگی‌های نشر الکترونیکی بررسی و در رابطه با هر یک به قوانین و مقررات مصوب اشاره می‌شود. سپس سیاست‌های کلان و قوانین و مقررات مرتبطی که زیربنای این بحث و زمینه توسعه آن را فراهم آورده‌اند، خواهند آمد.

۱. مفهوم و ویژگی‌های نشر الکترونیکی

برای سامان‌دهی تقنینی نشر الکترونیکی در گستره رسانه‌ای فناوری اطلاعات و ارتباطات، باید به ملاک‌هایی دست یافت و براساس آنها اقدام به ضابطه‌انگاری کرد. در شورای عالی اطلاع‌رسانی پیشین اهمیت این مسئله محرز شده و برای آن اقدامات اساسی در دستور کار قرار گرفته بود. بنابراین باید متناسب با هدف و کارکردی که هر یک از شاخه‌های نشر الکترونیکی می‌توانند محقق کنند، مورد توجه قرار گیرند. در این بخش با توجه به قوانین و مقررات ناظر بر ابعاد مختلف نشر الکترونیکی، به اقسام مختلف این حوزه می‌پردازیم. به این ترتیب، رسایی یا نارسایی هر یک از مصوبات و نیازمندی‌های تقنینی نیز محرز خواهد شد.

۱-۱. مفهوم نشر الکترونیکی

به‌طور کلی، براساس نوع محتوا می‌توان برای نشر الکترونیکی تقسیماتی در نظر گرفت. هرچند ممکن است در برخی مصادیق هم‌پوشانی‌ها و ابهاماتی به‌وجود آید، اما در غالب موارد پاسخ‌گوی نیازهای ضابطه‌انگاری هست، کما اینکه تاکنون چنین عمل شده است. در ذیل نشر الکترونیکی در دو مفهوم خاص و عام بررسی شده است.

۱-۱-۱. نشر الکترونیکی در مفهوم خاص

در دنیای فناوری اطلاعات و ارتباطات، معادل نشر الکترونیکی E-Publishing است. به‌طور کلی، تولید و نشر آن دسته از محتوای الکترونیکی تحت شمول این اصطلاح قرار می‌گیرد که از حمایت‌های قانونی آثار ادبی - هنری یا صنعتی - تجاری برخوردار باشند. این نشر می‌تواند بر روی حامل‌های داده، از قبیل لوح فشرده یا در فضای سایبر صورت گیرد. وجه مشخصه دیگری هم که می‌توان برای این دسته برشمرد، امکان «ممیزی» آنها قبل از انتشار است. به‌عبارت دیگر، برای اینکه یک اثر حائز حمایت قانونی باشد، باید صلاحیت آن از سوی مراجع ذی‌ربط تأیید شود.

با توجه به اینکه محتوای الکترونیکی اعم از اطلاعات و نرم‌افزارهای رایانه‌ای است، می‌توان آن را به صورت ذیل تقسیم‌بندی کرد.

الف) نشر اطلاعات الکترونیکی (قانون تجارت الکترونیکی، مصوب ۱۳۸۲)

نمونه آشکاری که می‌توان مثال زد، کتب الکترونیکی است که منجر به پیدایش کتابخانه‌های الکترونیکی^۱ شده است. چه نسخه چاپی یک کتاب هم وجود داشته و چه تنها به شکل الکترونیکی منتشر شده باشد، تحت شمول این عنوان قرار می‌گیرد.

همچنین، کلیه آثار صوتی - تصویری که از طریق رسانه‌های الکترونیکی انتشار می‌یابند نیز در زمره این تعریف قرار می‌گیرند. به عبارت دیگر، کافی است محتوای الکترونیکی تولید شده شرایط احراز حمایت قانونی حق مؤلف را داشته باشد تا بتواند در این تعریف بگنجد.

تنها قانونی که در حال حاضر این دسته از محتوای الکترونیکی را تحت حمایت خود قرار داده، «قانون تجارت الکترونیکی» است. ماده (۶۲) این قانون کلیه آثار الکترونیکی موضوع قوانین ناظر بر آثار فیزیکی را مورد حمایت خود قرار داده است:

«حق تکثیر، اجرا و توزیع (عرضه و نشر) آثار تحت حمایت قانون حمایت حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸/۹/۳ و قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲/۹/۲۶ و قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۴، به صورت «داده‌پیام» منحصرأ در اختیار مؤلف است. کلیه آثار و تألیفاتی که در قالب «داده‌پیام» هستند، از جمله اطلاعات، نرم‌افزارها و برنامه‌های رایانه‌ای، ابزار و روش‌های رایانه‌ای و پایگاه‌های داده و همچنین حمایت از حقوق مالکیت‌های فکری در بستر مبادلات الکترونیکی شامل حق اختراع، حق طراحی، حق مؤلف، حقوق مرتبط با حق مؤلف، حمایت از پایگاه‌های داده، حمایت از نقشه مدارهای یکپارچه قطعات الکترونیکی & Integrated Circuits Chips و حمایت از اسرار تجاری، مشمول قوانین مذکور در این ماده و قانون ثبت علائم و اختراعات مصوب ۱۳۱۰/۴/۱ و آیین‌نامه اصلاحی اجرای قانون ثبت علائم تجاری و اختراعات مصوب ۱۳۳۷/۴/۱۴ خواهد بود، منوط بر آنکه امور مذکور در آن دو قانون، موافق مصوبات مجلس شورای اسلامی باشد.

تبصره «۱» - حقوق مرتبط با مالکیت ادبی و هنری Related Rights که پیش از این به‌عنوان حقوق جانبی مالکیت ادبی و هنری Neighboring Rights شناخته می‌شدند، شامل حقوق مادی و معنوی برای عناصر دیگری علاوه بر مؤلف، از جمله حقوق هنرمندان مجری آثار، تولیدکنندگان صفحات صوتی و تصویری و سازمان‌ها و مؤسسات ضبط و پخش هستند که مشمول قوانین مصوب ۱۳۴۸/۹/۳ و ۱۳۵۲/۹/۲۶ مورد اشاره در این ماده هستند.

تبصره «۲» - مدار یکپارچه Integrated Circuit یک جزء الکترونیکی با نقشه و منطقی خاص است که عملکرد و کارایی آن قابلیت جایگزینی با تعداد بسیار زیادی از اجزای الکترونیکی متعارف را داراست. طراحی‌های نقشه، جانمایی و منطق این مدارها براساس قانون ثبت علائم و اختراعات مصوب ۱۳۱۰/۴/۱ و آیین‌نامه اصلاحی اجرای قانون ثبت علائم تجاری و اختراعات مصوب ۱۳۳۷/۴/۱۴ مورد حمایت است.»

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، این ماده تا حدودی ضوابط قسمت بعد را هم پوشش می‌دهد، ولی درعین‌حال باید دید تا چه حد با قلمرو شمول این قانون سنخیت دارد؟ آیا تسری مقررات این قانون بر قوانینی که در نوع خود قدیمی به‌شمار می‌آیند و نیازمند تجدیدنظرند صحیح است؟ و از همه مهم‌تر آیا حوزه موضوعی آن تمامی مصادیق لازم‌الحمایه را دربرمی‌گیرد؟ اینها سؤالاتی است که باید پاسخ مناسبی به آنها داده شود.

درحال حاضر این رویکرد در کشور جنبه اجرایی پیدا کرده و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی «مرکز توسعه فناوری اطلاعات و رسانه‌های دیجیتال» را زیرنظر مستقیم وزیر تأسیس کرده و به محتواهایی که در این چارچوب تقاضای انتشار

دارند، مجوز لازم را اعطا می‌کند. همچنین شورای عالی اطلاع‌رسانی اقدامات مشابهی انجام می‌دهد و از تولیدکنندگان محتوای الکترونیکی هم‌سو با سیاست‌های خود حمایت‌های مادی و معنوی مناسبی به عمل می‌آورد.

ب) نشر نرم‌افزارهای الکترونیکی (قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای، مصوب ۱۳۷۹)

نرم‌افزار رکن اساسی فناوری اطلاعات و ارتباطات به‌شمار می‌آید و حوزه بسیار وسیعی را دربرمی‌گیرد. گزافه نیست اگر ادعا شود حیات این فناوری در گرو توسعه کمی و کیفی آن است.

با توجه به اهمیت این موضوع، باید برای نشر نرم‌افزار برنامه‌ریزی اساسی و دقیقی کرد. البته تنوع دیدگاه راجع به این حوزه متنوع و گسترده است. گروهی به نشر نرم‌افزارهای منبع باز^۱ اعتقاد دارند که اصولاً نسبت به نرم‌افزارهای مالکانه^۲ امکان توسعه جهانی آنها بیشتر است. در مجموع هر یک از اینها مزایا و معایبی دارند که از مجال این گزارش خارج است.^۳

در حال، قانون‌گذار ما رویه حمایتی را در پیش گرفته و در سال ۱۳۷۹ با تصویب قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای این حق را به رسمیت شناخته است. ماده (۱) این قانون مقرر می‌دارد: «حق نشر، عرضه، اجرا و حق بهره‌برداری مادی و معنوی نرم‌افزار رایانه‌ای متعلق به پدیدآورنده آن است.»

1. Open Source
2. Proprietary Software

^۳ برای مثال، رک: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، بررسی و ارزیابی وضعیت نرم‌افزارهای آزاد (متن باز) در ایران، ویرایش دوم، شماره ۸۶۰۲، دی‌ماه ۱۳۸۶.

نحوه تدوین و ارائه داده‌ها در محیط قابل پردازش رایانه‌ای نیز مشمول احکام نرم‌افزار خواهد بود. مدت حقوق مادی سی (۳۰) سال از تاریخ پدید آوردن نرم‌افزار و مدت حقوق معنوی نامحدود است.»

آیین‌نامه اجرایی ثبت نرم‌افزار و نظام صنفی رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۳/۴/۲۴ هیئت وزیران که به استناد مواد (۲) و (۱۷) این قانون تدوین و تصویب شده است، «نشر» و «عرضه» را این‌گونه تعریف می‌کند: «ماده (۶) - نشر عبارت است از قراردادن نرم‌افزار در معرض استفاده عموم اعم از اینکه بر روی یکی از حامل‌های رایانه‌ای، تکثیر شده یا به منظور فوق در محیط‌های رایانه‌ای قابل استفاده برای دیگران قرار داده شود.»

ماده (۷) - عرضه عبارت است از ارائه نرم‌افزار برای استفاده شخص یا اشخاص معین دیگر در زمان یا مکان محدود و برای بهره‌برداری مشخص.»

همچنین، طبق ماده (۸) این قانون، مراجع ممیزی محتوایی و فنی نرم‌افزارهای تحت شمول این قانون به ترتیب وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و شورای عالی انفورماتیک هستند که در صورت تأیید نزد مرجع ثبت شرکت‌ها انجام خواهد شد.

۲-۱-۱. نشر الکترونیکی در مفهوم عام (اطلاع‌رسانی الکترونیکی)

مترادف مفهوم عام نشر الکترونیکی را می‌توان اطلاع‌رسانی با محتوای الکترونیکی در محیط شبکه‌ای دانست. لذا عملاً سازوکار نشر اطلاعات از طریق حامل‌های داده، مانند لوح‌های فشرده منتفی می‌شود. زیرا با ماهیت اطلاع‌رسانی سنخیت ندارد. به همین دلیل وجه مشخصه این نوع نشر را می‌توان نظارت پس از انتشار دانست. زیرا عملاً امکان ممیزی قبل از انتشار وجود ندارد و همانند نشریات مطبوعاتی در دنیای فیزیکی، متعاقباً در صورت انتشار محتوای غیرقانونی مسئولان ذی‌ربط تحت

پیگردهای قانونی قرار می‌گیرند.

برای احراز این مسئله، در ادامه انواع رسانه‌های اطلاع‌رسانی الکترونیکی را که کارکردی مشابه نشریات فیزیکی موضوع این قانون دارند و همچنین ویژگی‌های مشترک آنها تبیین می‌شوند.

الف) خبرگزاری الکترونیکی (لایحه الحاق تبصره «۴» به ماده (۱) قانون اصلاح قانون مطبوعات، مصوب ۱۳۷۹)

در دنیای امروز که رسانه‌های اطلاع‌رسانی و ارتباط جمعی نقش تعیین‌کننده‌ای را در امور گوناگون اجتماعی ایفا می‌کنند، خبرگزاری‌ها جایگاه و اهمیت مضاعفی یافته‌اند. همین مسئله لزوم قانونمند کردن فعالیت آنها را محرز می‌گرداند تا از یک‌سو بهره‌برداری از قابلیت‌های آنها بیشینه و سوءاستفاده‌های احتمالی از آنها کمینه شود.

نکته حائز اهمیت در رابطه با این دسته از عوامل فعال در عرصه اطلاع‌رسانی این است که از نشریات مطبوعاتی تمیز داده می‌شوند. این مسئله از نگاه سیاست‌گذاران و حتی قانون‌گذار ما نیز مغفول نمانده و به همین دلیل در تبصره «۱» ماده (۳) قانون اهداف و وظایف وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مصوب ۱۳۶۵، سازمان خبرگزاری جمهوری اسلامی یکی از سازمان‌های وابسته به این وزارتخانه معرفی شده است.

همچنین در سال ۱۳۸۴ آیین‌نامه خبرگزاری‌های غیردولتی از سوی دولت هشتم تصویب و ابلاغ شد که نگاه متمایز سیاست‌گذاران کشور به این حوزه خاص از اطلاع‌رسانی را نشان می‌دهد.

با پیدایش فضای سایبر، بدون تغییر در ماهیت کار خبرگزاری‌ها، امور گوناگون آنها تسهیل و تسریع شده است، به گونه‌ای که برخی خبرگزاری‌ها تنها در سطح

شبکه‌ای فعالیت می‌کنند و موجودیت فیزیکی ندارند. همین مسئله باعث می‌شود قابلیت‌های منحصر به فرد فضای سایبر در این‌گونه فعالیت‌ها کاملاً بروز یابد. لذا باید در ضابطه‌انگاری و تدوین حقوق و مسئولیت‌های مترتب بر آنها ملاحظات خاص این فضا را رعایت کرد.

با این حال، تنها اقدامی که درخصوص خبرگزاری‌های الکترونیکی انجام شده، تقدیم یک لایحه از سوی دولت در تاریخ ۱۳۸۶/۶/۴ به منظور الحاق یک تبصره دیگر به ماده (۱) قانون اصلاح قانون مطبوعات است. طبق این تبصره «*خبرگزاری‌های داخلی و پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی داخلی از حیث حقوق، وظایف، حمایت‌های قانونی و جرایم و مجازات‌ها و مرجع و نحوه دادرسی مشمول احکام مقرر در این قانون و اصلاحات آن می‌باشند.*»

ب) نشریات مطبوعاتی الکترونیکی (تبصره «۳» ماده (۱) قانون اصلاح قانون مطبوعات، مصوب ۱۳۷۹)

در کنار خبرگزاری‌ها، آن گروه از فعالان عرصه اطلاع‌رسانی که در تعریف نشریات مطبوعاتی می‌گنجند (ماده (۱) قانون مطبوعات، مصوب ۱۳۶۴)^۱ نیز از قافله دور نمانده و از قابلیت‌های شگرف و حتی منحصر به فرد فضای سایبر بهره می‌جویند. برای مثال، یکی از قابلیت‌های کم‌نظیر فضای سایبر این است که به نشریات الکترونیکی امکان می‌دهد بایگانی خود را با حداقل هزینه در اختیار مخاطبان قرار دهند، آرزویی که در مواقع کاملاً استثنایی برای نشریات فیزیکی محقق می‌شود.

۱. ماده (۱) - مطبوعات در این قانون عبارتند از: نشریاتی که به‌طور منظم با نام ثابت و تاریخ و شماره ردیف در زمینه‌های گوناگون خبری، انتقادی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، کشاورزی، فرهنگی، دینی، علمی، فنی، نظامی، هنری، ورزشی و نظایر اینها منتشر می‌شوند.

به‌طور کلی نشریات الکترونیکی مشمول این قسمت را می‌توان همانند خبرگزاری‌ها در دو گروه قرار داد. آنهایی که محتوای چاپی خود را به‌صورت الکترونیکی هم عرضه می‌کنند و گروهی که فقط فعالیت الکترونیکی دارند و نشر چاپی ندارند. با توجه به اینکه این شیوه اطلاع‌رسانی به دلایلی که در قسمت بعد خواهد آمد تعداد بسیار بیشتری مخاطب را به سمت خود جذب می‌کند و این مسئله با هدف اصلی حرفه اطلاع‌رسانی سازگار است و درعین‌حال هزینه‌های چاپ و نشر به صفر میل می‌کند، بسیاری از مؤسسات به سمت آن گرایش پیدا کرده‌اند.

به این ترتیب، باید دید تحت شرایط کنونی، قانون موضوع این نشریات، یعنی قانون مطبوعات مصوب ۱۳۶۴ ظرفیت پذیرش این گروه نوظهور را دارد یا خیر. البته قانون‌گذار در سال ۱۳۷۹ با الحاق تبصره «۳» به ماده (۱) این قانون ظاهراً خلأ قانونی نشریات الکترونیکی را برطرف کرده است: «تبصره «۳» - کلیه نشریات الکترونیکی مشمول مواد این قانون است». در همین رابطه آیین‌نامه اجرایی این قانون اصلاحی مصوب ۱۳۸۱/۷/۱۶ هیئت وزیران در تبصره‌های «۱» و «۲» ماده (۱)، نشریه الکترونیکی را چنین تعریف می‌کند:

«تبصره «۱» - نشریه الکترونیکی، نشریه‌ای است که در محیط دیجیتال با همان صورت، شرایط و ظواهر یک نشریه چاپی و طی فرایند فعالیت مرسوم روزنامه‌نگاری و تحریریه‌ای تولید و به‌طور منظم و با نام ثابت و تاریخ و شماره ردیف معینی در یک یا چند زمینه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی تولید و منتشر می‌شود.

تبصره «۲» - نسخه دیجیتال نشریات چاپی دارای مجوز نیاز به اخذ مجوز جداگانه ندارد.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، از آنجا که هیچ‌گونه رویکرد اصلاحی عمیق‌تری نسبت به قانون سال ۱۳۶۴ وجود نداشته و به الحاق یک تبصره در سال ۱۳۷۹ اکتفا شده است، عملاً در آیین‌نامه امکان هرگونه مانوری سلب شده و از تعریفی که در این دو تبصره ارائه شده می‌توان احراز کرد که چند درصد از اطلاع‌رسانی شبکه‌ای با کارکرد و اثرگذاری نشریات مطبوعاتی را دربرمی‌گیرد. در واقع، در اینجا رویکرد کاملاً منفعلانه‌ای اتخاذ شده و تأثیری در ضابطه‌مهندسازی فعالیت‌های اطلاع‌رسانی شبکه‌ای ندارد.

ج) پایگاه‌های اطلاع‌رسانی الکترونیکی (وب‌لاگ‌ها) (آیین‌نامه سامان‌دهی فعالیت پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی ایرانی، مصوب ۱۳۸۵/۵/۲۹ هیئت وزیران، لایحه الحاق تبصره «۴» به ماده (۱) قانون اصلاح قانون مطبوعات، مصوب ۱۳۷۹)

بسیاری از افراد جامعه هستند که تمایل دارند در عرصه اطلاع‌رسانی فعالیت کنند، ولی تشریفات و سازوکارهای پیچیده و سنگین تأسیس چنین نشریاتی باعث انصراف اکثریت آنها می‌شود. با پیدایش فضای سایبر یکی از قابلیت‌های اطلاع‌رسانی که بدون تبعیض در اختیار همگان قرار گرفته است، راه‌اندازی ساده و کم‌هزینه پایگاه‌های اطلاع‌رسانی موسوم به وب‌لاگ‌هاست. طبق آمار موجود بیش از ۷۰۰ هزار وب‌لاگ فارسی وجود دارد که البته همگی آنها فعال نیستند. گفتنی است به وب‌لاگی فعال گفته می‌شود که حداقل هفته‌ای دو بار روزآمد شود. ولی بسیاری وب‌لاگ‌هایی که بدون رعایت حداقل تشریفات نشر الکترونیکی مرسوم، چندین برابر آنها مخاطب دارند و تأثیرگذارند.

این حجم روزافزون پایگاه‌های اطلاع‌رسانی، توأمان بیم و امیدهایی را

برمی‌انگیزد. اما باید برای قانون‌مند کردن آنها طبق اصول و رویه‌های حاکم بر خود آنها رفتار کرد، والا هرگونه جزم‌گرایی و اعمال تشریفات زائد متروک ماندن قانون را در پی خواهد داشت.

همچنین، با عنایت به نهادینه شدن برخی موازین حقوق بشری، به‌ویژه آزادی اطلاعات که پاسخ‌گویی حاکمیت در برابر ملت را به همراه دارد، بسیاری از دستگاه‌ها برای ارائه گزارش اقدامات و حتی پیشبرد امور خود، به‌ویژه در راستای تحقق اهداف دولت الکترونیکی، پایگاه‌های اطلاع‌رسانی راه‌اندازی کرده‌اند.^۱ بخشی از اطلاعاتی که این دستگاه‌ها ارائه می‌کنند، طبعاً ماهیت خبری دارد. لذا باید دید این دسته از پایگاه‌ها تحت شمول قوانین موجود یا حتی لایحه پیشنهادی قرار می‌گیرند یا خیر.^۲

شایان ذکر است در این رابطه هیئت وزیران در ۱۳۸۵/۵/۲۹ آیین‌نامه سامان‌دهی فعالیت پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی ایرانی را به تصویب رساند. روح کلی این آیین‌نامه از مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی راجع به شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای اقتباس و البته به آن نیز تاسی شده است. ولی می‌توان وجه مشخصه این دو از یکدیگر را تمرکز این آیین‌نامه بر فعالان عرصه اطلاع‌رسانی دانست، حال آنکه مصوبه شورا بر روی لایه‌های مختلف ارائه‌دهندگان خدمات دسترسی شبکه‌ای، یعنی ایجادکنندگان نقطه تماس بین‌المللی، ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی (ISP) و

۱. برای ملاحظه برخی پایگاه‌های اطلاع‌رسانی دولتی در مقایسه با نظایر خارجی آنها، رک: ارزیابی فضای مجازی ایران، مجموعه مقالات دانشجویی، شورای عالی اطلاع‌رسانی و گروه ارتباطات و مؤسسه مطالعات آمریکای شمالی و اروپای دانشگاه تهران، زمستان ۱۳۸۵.

۲. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، اظهارنظر کارشناسی درباره «لایحه آزادی اطلاعات»، شماره ۷۵۹۶، بهمن‌ماه ۱۳۸۵، ص ۳۰.

ارائه‌دهندگان خدمات دسترسی حضوری (کافی‌نت‌ها) تمرکز داشت که کارکرد اطلاع‌رسانی ندارند، اما با آن مرتبطند.^۱

در مقدمه، هدف از این آیین‌نامه، سامان‌دهی (ثبت، حمایت و نظارت) فعالیت پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنت ایرانی در کشور عنوان و از اصطلاحات پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی (سایت و وب‌لاگ)، پایگاه اطلاع‌رسانی ثبت شده، پایگاه اطلاع‌رسانی با هویت نامعلوم، موارد غیرمجاز و فعالیت غیرمجاز تعاریفی ارائه و بر مبنای آنها ضوابط و همچنین ضمانت اجرایی مقرر شده است.

اقدام بعدی دولت تقدیم لایحه‌ای در تاریخ ۱۳۸۶/۶/۴ به منظور الحاق تبصره «۴» به ماده (۱) قانون اصلاح قانون مطبوعات مصوب ۱۳۷۹ است که در فوق به آن اشاره شد. از بررسی مفاد لایحه می‌توان دریافت که دست‌اندرکاران آیین‌نامه سامان‌دهی کوشیده‌اند به نحوی مفاد آن را در قالب یک تبصره در ذیل ماده (۱) قانون مطبوعات بگنجانند و به این ترتیب خلأ قانونی این حوزه را نیز برطرف کنند. حال آنکه باید دید آیا این ظرفیت در این قانون وجود دارد یا اینکه باید در اندیشه قانون مستقلی بود؟ کافی است قلمرو شمول این قانون که در ماده (۱) تعریف شده مجدداً مورد ملاحظه قرار گیرد.

با توجه به تبصره «۳» ماده (۱)، ظاهراً مشکل نارسایی و ابهام در مفهوم «نشر الکترونیکی» نیست؛ بلکه بلا تکلیفی راجع به نحوه فعالیت این پایگاه‌ها ضرورت تدوین یک تبصره با این کیفیت را محرز ساخته است. مصادیقی که در اینجا ذکر شده‌اند

۱. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، آیین‌نامه سامان‌دهی فعالیت پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی ایرانی، شماره ۸۲۵۳، اسفندماه ۱۳۸۵، ص ۳.

جزء نشریات الکترونیکی نیستند و الا می‌باید در مقام مصادیق تبصره «۳» ماده (۱) می‌آمدند و نه در یک تبصره مستقل.

بدیهی‌ترین مسئله‌ای که به ذهن متبادر می‌شود این است که آیا شرایط و نحوه راه‌اندازی یک پایگاه اطلاع‌رسانی اینترنتی با یک نشریه مطبوعاتی یکی است که از لحاظ حقوق و وظایف و ... با آنها یکسان برخورد شود؟^۱

۱-۲. ویژگی‌های نشر الکترونیکی

برای احراز تفاوت‌های اصلی نشر الکترونیکی با نشر مرسوم، بررسی عمده ویژگی‌های متمایز نشر الکترونیکی در کنار انواع آنها که در فوق آمد، مفید واقع می‌شود.

۱-۲-۱. الکترونیکی بودن

تردیدی نیست که تمامی ویژگی‌های متمایز این طیف از نشریات، از الکترونیکی بودنشان نشئت می‌گیرد. لذا اشاره به آنها صرفاً تأکیدی بر این مسئله است که تغییر بستر انجام امور عموماً ضوابط خاص خود را می‌طلبد. برای مثال هدایت وسایل نقلیه زمینی، هوایی و دریایی به ضوابط خاص و منحصر به فردی نیاز دارد و نمی‌توان قواعد حاکم بر یکی از آنها را به دو حوزه دیگر تسری داد. به همین ترتیب، نشری که در فضای سایبر صورت می‌گیرد، با نشر دنیای فیزیکی و بر روی کاغذ متفاوت است و نمی‌توان آنها را به طور یکسان ضابطه‌مند کرد.

۱. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، اظهار نظر کارشناسی درباره لایحه الحاق یک تبصره به ماده (۱) اصلاحی قانون مطبوعات مصوب ۱۳۷۹، شماره ۸۸۲۲، بهمن‌ماه ۱۳۸۶.

۱-۲-۲. تحدیدناپذیری

با اتصال جهانی سیستم‌های رایانه‌ای به یکدیگر، موانع تشریفاتی حاکم بر نشر الکترونیکی اطلاعات برچیده شد. شاید تا آن زمان امکان کنترل نشر یا عرضه الکترونیکی اطلاعات موجود در حامل‌های داده وجود داشت، اما در فضای سایبر تشخیص اینکه یک محتوای الکترونیکی از کجا می‌آید و به کجا می‌رود چندان آسان نیست. لذا تصور اینکه با مقوله نشر الکترونیکی همانند نشریات چاپی برخورد شود، منطقی و واقع‌بینانه نیست. می‌توان قانون یا مقرره‌ای تصویب کرد که مثلاً نشریات الکترونیکی تحت شمول ضوابط نشریات چاپی قرار می‌گیرند، اما باید دید اجرای آن تا چه حد امکان‌پذیر است.

با این حال، باید توجه داشت که بر این دنیای به‌واقع بی‌نظم و بی‌ضابطه سایبری، نظم متناسب و در خور آن حاکم است. تسری قواعد حاکم بر دنیای فیزیکی به این فضا راه به جایی نمی‌برد؛ بلکه باید از مسیر خودش وارد شد.^۱ این مسئله در مورد دیگر امور جاری در این فضا نیز صادق است. همان‌طور که برای تجارت و داد و ستد و همچنین پول و بانکداری الکترونیکی به دنبال ضوابط خاص خودشان هستیم، نشر الکترونیکی همچنین است و استثنا نیست.

۱-۲-۳. دست‌اندرکاران نشر الکترونیکی

منظور کلیه عواملی هستند که در فرایند تولید و نشر محتوای الکترونیکی نقش ایفا می‌کنند. تمایز اصلی این گروه با عوامل نشر دنیای فیزیکی در فضای سایبر بیشتر

۱. این مسئله به‌ویژه در مورد مصداق بارز این فضا، یعنی شبکه جهانی اینترنت دنبال می‌شود و مسائل گوناگونی راجع به نحوه راهبری آن مطرح است. برای مثال، رک: کاشیان، علیرضا و دیگران (مترجمان)، راهبری اینترنت (مشارکت فراگیر)، دبیرخانه شورای عالی اطلاع‌رسانی، ۱۳۸۴.

تبلور دارد و در جایی که تولیدات الکترونیکی بر روی حامل‌های داده عرضه می‌شود، سنخیت بیشتری میان آنها وجود دارد.

فضای سایبر امکاناتی را در اختیار کاربران خود قرار داده که هریک به تنهایی می‌توانند یک ناشر الکترونیکی تمام عیار باشند. اگر نظر بر این است که آنها و فعالیتشان نشر الکترونیکی به‌شمار نمی‌آید، باید توجیه قابل قبولی ارائه داد. زیرا آثار و تبعات کارشان همان است که از یک ناشر واقعی انتظار می‌رود. با این حال اگر قرار است آنها نیز در زمره ناشران الکترونیکی قرار گیرند، باید ضوابط به‌گونه‌ای تنظیم شوند که در تشکیلات انتشاراتی گرفتار نشوند. گنجاندن نشر الکترونیکی در قانونی مثل قانون مطبوعات به این معناست که نشر غیرتشکیلاتی پذیرفتنی نیست. حال آنکه خلاف آن به‌وضوح در فضای سایبر قابل ملاحظه است. یک نفر به‌راحتی می‌تواند تمامی امور نشر الکترونیکی را اداره کند. مسلماً قانون‌گذار درصدد نیست قانونی وضع کند که تنها قشر محدودی از جامعه مخاطب خود را دربرگیرد.

در جایی که ناشران الکترونیکی صاحب تشکیلات هم هستند، باز هم تسری قواعد حاکم بر نشریات فیزیکی بر آنها خالی از اشکال نیست، به‌ویژه اگر به حوزه خاصی مثل مطبوعات مربوط باشد. عناوینی چون مدیر مسئول، سردبیر و ... نسبت به سایر نشریات غیرمطبوعاتی مانند کتاب رسایی ندارد، چه رسد به نشر الکترونیکی که به کلی در عوالم دیگری سیر می‌کند. در اینجا اصطلاحاتی چون طراح فنی، تولیدکننده محتوا، بارگذار، پیاده‌ساز و ... معنا دارند. با عنایت به اینکه قرار است به هر یک از این عوامل حقوق و درعین‌حال مسئولیت خاصی، به‌ویژه مسئولیت کیفری تعلق گیرد، باید در بازشناسی آنها دقت ویژه‌ای صورت گیرد.

۴-۲-۱. مخاطبان نشر الکترونیکی

یکی از نکات مهمی که باید در رابطه با نشر الکترونیکی (به‌ویژه در فضای سایبر) مورد توجه قرار داد، تعامل آسان مخاطبان با ناشران است. رسانه‌های دنیای فیزیکی ارتباطی یک‌سویه با مخاطبان‌شان دارند و حداکثر می‌توانند با معدودی از آنها، آن هم به‌طور محدود و غالباً وقت‌گیر و هزینه‌بر ارتباط برقرار کنند. اما در فضای سایبر یکی از ابتدایی‌ترین امکاناتی که هر ناشر الکترونیکی می‌تواند از آن بهره جوید، برقراری انواع ارتباطات زنده و غیرمستقیم با مخاطبان است.

فاصله زمانی و مکانی گردآوری، پردازش و تهیه خروجی نهایی برای نشر الکترونیکی به صفر رسیده است. کنفرانس برخطی که در آن شرکت‌کنندگانی از سراسر جهان حضور دارند، در همان لحظه در اختیار مخاطبان قرار می‌گیرد. دیگر نباید به مصادیقی چون کتاب یا مجله الکترونیکی برای تبیین مفهوم نشر الکترونیکی بسنده کرد. مفاهیم در هر قالبی قابلیت انعکاس دارند و هرگونه محدودسازی آن به ضرر این صنعت روبه‌رشد جهانی تمام می‌شود.

بی‌تردید فضایی که برای چنین ناشری پدیدار شده است، با آنچه که برای ناشر فیزیکی مهیاست، تفاوت دارد. لذا باید در ضابطه‌مندسازی فعالیتشان نیز لحاظ شود. برای مثال تکلیف محتوایی که ناشر به صورت زنده در اختیار مخاطبان قرار می‌دهد چیست؟ آیا مشمول ضوابط نشر می‌شود یا خیر؟ تدقیق بیشتر ظرایف بیشتری را آشکار می‌کند.

۲. سیاست‌ها، قوانین و مقررات مرتبط با نشر الکترونیکی

پس از آشنایی با مفهوم و ویژگی‌های نشر الکترونیکی، به‌ویژه در پرتو قوانین و مقررات فعلی کشورمان، شایسته است برای درک بهتر جایگاه این صنعت، حوزه مطالعاتی آن را از قوانین و مقررات راجع به آن فراتر برده و به مصوبات مرتبط و در مواردی زیربنایی‌تر نیز توجه کنیم. در ادامه ملاحظه خواهد شد که نشر الکترونیکی جایگاه و ریشه‌ای عمیق‌تر از معدود ضوابط مذکور در بخش قبل دارد و با اتکا به اینها می‌توان گام‌های اساسی‌تری را برای تعالی این حوزه برداشت.

۱-۲. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

حمایت قاطع این قانون از نشریات و مطبوعات در اصل ۲۴ از فصل سوم که به حقوق ملت اختصاص دارد، تبلور یافته است:

«نشریات و مطبوعات در بیان مطالب آزادند مگر آنکه مخل به مبانی اسلام یا حقوق عمومی باشد. تفصیل آن را قانون معین می‌کند».

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، اصل بر آزادی مطبوعات در بیان مطالب است و هرگونه تحدید یا منع آن باید در چارچوب مبانی اسلام و حقوق عمومی باشد و تنها قانون‌گذار چنین صلاحیتی را دارد. لذا مراجع فوق‌قانونی حق ندارند دخالت کنند. به لحاظ اهمیت موضوع، دیگر اصول نیز به فراخور اشاراتی دارند. نمونه بارز آنها قسمت پایانی اصل نهم است: «... هیچ مقامی حق ندارد به نام حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور آزادی‌های مشروع را هرچند با وضع قوانین و مقررات سلب کند». به

این ترتیب، حتی اگر قانون‌گذار نیز دچار افراط یا تفریط شد، می‌توان با تأسی به این اصل قانون اساسی حکم به بطلان مصوبات آن داد.

همچنین، این منشور ملی به‌طور قاطع از دستیابی به علوم و فنون جدید برای سعادت ملت و رشد فضائل آن تأکید ورزیده است. در اصل دوم آمده است:

«جمهوری اسلامی نظامی است بر پایه ایمان به: ... ۶. کرامت و ارزش والای انسان و آزادی توأم با مسئولیت او در برابر خدا که از راه: ... ب - استفاده از علوم و فنون و تجارب پیشرفته بشری و تلاش در پیشبرد آنها ... تأمین می‌کند». در اصل سوم نیز دولت (به مفهوم مجموعه حاکمیت) موظف است «برای نیل به اهداف مذکور در اصل دوم، همه امکانات خود را برای امور زیر به کار برد: ... ۲. بالا بردن سطح آگاهی‌های عمومی در همه زمینه‌ها با استفاده صحیح از مطبوعات و رسانه‌های گروهی و وسایل دیگر...».

چنین تأکیداتی در رابطه با صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران نیز قابل توجه است. صدر اصل ۱۷۵ اشعار می‌دارد: «در صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، آزادی بیان و نشر افکار با رعایت موازین اسلامی و مصالح کشور باید تأمین گردد...».

از مجموع این اصول احراز می‌شود که خلأیی در رئوس و ضوابط کلی وجود ندارد و راه برای سیاست‌گذاری‌های تالی مشخص شده است. حتی می‌توان گفت شرایط کنونی به‌مراتب بیش از گذشته برای تحقق این اهداف متعالی مساعد است. به‌ویژه حوزه‌های مانند نشر الکترونیکی که با قابلیت‌های فوق‌العاده‌اش به‌خوبی می‌تواند از عهده این رسالت برآید.

۲-۲. ابلاغیه مقام معظم رهبری به شماره ۱/۱۰۳۳/۱ موضوع سیاست‌های کلی

شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای ۱۳۸۰

به‌موجب اصل ۱۱۰ قانون اساسی، تعیین سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران، از جمله وظایف و اختیارات رهبری است. مقام معظم رهبری در سال ۱۳۸۰ شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای را از جمله حوزه‌هایی دانستند که نیازمند سیاست‌گذاری کلان است و به همین منظور این ابلاغیه را صادر فرمودند. جامعیت این حکم به حدی است که می‌توان از آن به‌عنوان «سند چشم‌انداز ملی ایران در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات» نام برد. البته این امر مسئولیت سیاست‌گذاران تالی این حوزه را سنگین‌تر می‌کند و آنها باید پاسخ‌گو باشند که طی ۶ سال گذشته کدام‌یک از فرامین هفت‌گانه ایشان را به انجام رسانده‌اند.

در رابطه با موضوع خاص نشر الکترونیکی، هر یک از این بندهای هفت‌گانه به‌نحوی با آن مرتبط هستند، اما در این میان بندهای «۱»، «۲» و «۴» رسایی بیشتری دارند:

«۱. ایجاد، سامان‌دهی و تقویت نظام ملی اطلاع‌رسانی رایانه‌ای و اعمال تدابیر و نظارت‌های لازم به‌منظور صیانت از امنیت سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و جلوگیری از جنبه‌ها و پیامدهای منفی شبکه‌های اطلاع‌رسانی.

۲. توسعه کمی و کیفی شبکه اطلاع‌رسانی ملی و تأمین سطوح و انواع مختلف خدمات و امکانات این شبکه برای کلیه متقاضیان به تناسب نیاز آنان و با رعایت اولویت‌ها و مصالح ملی...»

۴. حضور فعال و اثرگذار در شبکه‌های جهانی و حمایت از بخش‌های دولتی و غیردولتی در زمینه تولید و عرضه اطلاعات و خدمات ضروری و مفید با تأکید بر ترویج فرهنگ و اندیشه اسلامی.»

۳-۲. قانون برنامه سوم توسعه، مصوب ۱۳۷۸

با اینکه این قانون در ابتدای راه سیاست‌گذاری فناوری اطلاعات و ارتباطات کشور به تصویب رسیده است، اما حاوی مضامین اساسی مناسبی است که به‌طور جدی‌تری در قانون برنامه چهارم توسعه دنبال شده است. با این حال، یکی از ضوابط اساسی برشمرده در این قانون مغفول مانده است. به‌گونه‌ای که نه دولت وقت در عمل به آن همت گمارد و نه قانون‌گذار تحقق آن را پیگیری کرد تا حداقل قصور دولت را در قانون برنامه چهارم متذکر و مجدداً مکلف به انجام آن کند. در بند «ب» ماده (۱۰۳) آمده بود: «دولت موظف است امکانات لازم برای دستیابی آسان به اطلاعات داخلی و خارجی، زمینه‌سازی برای اتصال کشور به شبکه‌های جهانی، بهبود خدمات و ترویج استفاده از فناوری‌های جدید را از طرق زیر فراهم کند: ... ب) تفکیک وظایف مجموعه‌های تأمین‌کننده اطلاعات، تأمین‌کننده خدمات و تأمین‌کننده ارتباطات».^۱

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، قانون‌گذار میان سه گروه فعال در عرصه فناوری اطلاعات و ارتباطات تفاوت قائل شده است. تأمین‌کننده اطلاعات همان تأمین‌کننده محتوای الکترونیکی^۲ است. دو گروه دیگر نیز، یعنی تأمین‌کننده خدمات^۳ و تأمین‌کننده ارتباطات^۴ مسئولیت پشتیبانی فنی محتوای الکترونیکی را در فضای سایبر به‌عهده دارند.

متأسفانه پس از گذشت سال‌ها از این مصوبه، هنوز اقدامی از سوی دولتمردان پیشین و کنونی صورت نگرفته است. همین مسئله باعث شده ضابطه‌مندسازی دیگر

۱. جهانگرد، نصر... و سلجوقی، خسرو، مجموعه قوانین و مقررات فناوری اطلاعات و ارتباطات ایران، دبیرخانه شورای عالی اطلاع‌رسانی، بهمن‌ماه ۱۳۸۳، ص ۳۵.

2. Content Provider
3. Service Provider
4. Communication Provider

امور معطل بماند. در رابطه با موضوع بحث، یعنی تأمین‌کننده اطلاعات، تردیدی نیست اگر با ناشر الکترونیکی انطباق مفهومی نداشته باشد، رابطه وثیقی با آن دارد. در سال ۱۳۷۹، قانون‌گذار به‌زعم خود با الحاق یک تبصره به ماده (۱) قانون مطبوعات پرونده نشر الکترونیکی را بست. حال آنکه اگر در آن زمان به تکلیف مقرر در قانون برنامه سوم توجه می‌کرد، به‌سادگی از کنار این مسائل حساس و حیاتی نمی‌گذشت.

۲-۴. قانون برنامه چهارم توسعه، مصوب ۱۳۸۳

با اینکه در این قانون صراحتاً از نشر الکترونیکی سخنی به‌میان نیامده است، اما باید اذعان کرد که بیش از هر موضوع دیگری، از ابعاد مختلف به محتوای الکترونیکی و به تبع آن مراکز و پایگاه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای توجه کرده است. بدیهی است این موضوع از مقوله نشر الکترونیکی متمایز نیست و باید همگی را در یک چارچوب و در کنار یکدیگر مورد توجه قرار داد. در این رابطه کافی است مواد (۳۳)، (۴۴)، (۱۰۴) و (۱۰۹) این قانون ملاحظه شود تا محرز گردد تصمیم‌گیری راجع به حوزه نشر الکترونیکی با کدامین آنها بی‌ارتباط نیست. همچنین طبق بند «ب» ماده (۱۱۶) دولت مکلف شده قوانین مطبوعات و تبلیغات، نظام جامع حقوقی مطبوعات و رسانه‌ها و تبلیغات را بازنگری و اصلاح کند. بدیهی است بخشی اساسی از حوزه نشر الکترونیکی تحت شمول این تکلیف قانونی قرار می‌گیرد و دولت باید نسبت به آن اقدامات مقتضی را به انجام رساند.

۲-۵. مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی راجع به شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای، ۱۳۸۰

این مصوبه خود متشکل از سه آیین‌نامه ظاهراً مجزا از یکدیگر است که مخاطبان آن لایه‌های مختلف خدمات دسترسی به شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای را پوشش داده‌اند: ایجادکنندگان نقطه تماس بین‌المللی (ASP)، واحدهای ارائه‌کننده خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنت، رسا (ISP) و دفاتر خدمات اینترنت (Coffeenet).

با توجه به توضیحاتی که راجع به ماده (۱۰۳) قانون برنامه سوم توسعه داده شد، قاعدتاً نباید موضوعی مرتبط با نشر الکترونیکی در این مصوبات وجود داشته باشد. اما ملاحظه آنها عکس این مسئله را به اثبات می‌رساند. ابتدا آیین‌نامه «ب» راجع به ISPها به موضوع تولید و عرضه محتوا پرداخته است. در شماره دو آن راجع به حدود فعالیت آنها بندهای متعددی آمده است. مطابق بند «۱» آنها می‌توانند مستقل از شبکه اینترنت به عرضه فناوری اطلاعات به کاربران بپردازند که طبیعتاً بخشی از آن محتوای الکترونیکی است. در بند «۲» به ارائه خدمات ارزش افزوده آن‌لاین و آف‌لاین به کاربران، در بند «۳» صراحتاً به تهیه فناوری محتوا برای کاربران و در بند «۵» نیز به فراهم‌سازی خدمات تهیه، تولید، توزیع یا ارائه اطلاعات برای کاربران اشاره شده است. به این ترتیب، اگر در رأس این شماره نامی از ISPها برده نشده بود، به‌خوبی امکان تسری آن توصیفات به ارائه‌دهندگان خدمات محتوی نیز وجود داشت. جالب‌تر اینکه ISPها برای محتوایی که خود در شبکه عرضه می‌کنند مسئول شناخته شده‌اند و درنهایت نیز، طبق شماره ۶ از تولید و عرضه ۲۲ نوع فعل و محتوا ممنوع شده‌اند. به نظر می‌رسد اشتباه نگارشی صورت گرفته و منظور اصلی

همان ارائه‌دهندگان خدمات محتوا (ICPها) بوده‌اند.

همین وضعیت در آیین‌نامه «ج» راجع به دفاتر خدمات اینترنتی یا کافی‌نت‌ها نیز قابل مشاهده است. طبق شماره ۶، آنها در برابر محتوایی که تولید و عرضه می‌کنند مسئول شناخته شده‌اند و در شماره ۷ نیز همان موارد تکراری شماره ۶ آیین‌نامه ISPها به شکل ابهام‌آمیزتری آمده است. جالب‌تر اینکه در قابلیت آنها تاحدی مبالغه شده که می‌توانند با هدایت و نظارت سازمان صدا و سیما به ایجاد هرگونه شبکه و برنامه رادیویی و تلویزیونی اقدام کنند (۷-۱۳).^۱

۲-۶. مصوبات شورای عالی اطلاع‌رسانی

این شورا که در سال ۱۳۷۷ سکان‌دار اصلی فناوری اطلاعات و ارتباطات کشور معرفی و تثبیت شد، تقریباً تمامی امور مربوط به این حوزه را زیر چتر سیاست‌گذاری خود گرفت و کوشید تا عقب‌ماندگی موجود را جبران کند. یکی از شاخه‌هایی که این شورا به آن توجه جدی مبذول داشت، تولید و عرضه محتوای الکترونیکی به زبان و خط فارسی است و در این رابطه ضوابط گوناگونی به تصویب رسانده است که از مهم‌ترین آنها می‌توان به راهبردهای کلان ارائه خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنت در کشور مصوب ۱۳۷۹ اشاره کرد.^۲

برای تقویت نهادهای سیاست‌گذار، کمیسیون تخصصی اطلاع‌رسانی و تولید

۱. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، تأملی بر فیلترینگ، ۳. سالم‌سازی فضای سایبر و تعارضات موجود، شماره ۸۵۷۴، مهرماه ۱۳۸۶، ص ۷.

۲. جهانگرد، نصر... و سلجوقی، خسرو، همان، ص ۴۹۸.

اطلاعات تشکیل شد که موضوعات گوناگونی را در دستور کار قرار داد. یکی از موضوعات مورد بررسی و تصویب در سال ۱۳۸۱، تهیه و تعریف مشخصات نشر الکترونیکی بر روی وب، شامل استانداردها، روش‌ها و فنون نشر الکترونیکی بوده است. همچنین، کمیته نشر الکترونیکی با مسئولیت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی نیز تأسیس شد.^۱

در سال ۱۳۸۴، با هدف تخصصی کردن فعالیت‌های این شورا، حوزه آن به محتوا محدود و امور فنی به شورای عالی فناوری اطلاعات واگذار شد که به موجب قانون وظایف و اختیارات وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات مصوب ۱۳۸۲ (بند «ه») ماده (۴) رسمیت یافته است. از سال گذشته شورای عالی اطلاع‌رسانی جدید با عنایت به آیین‌نامه جدید خود و تمرکز بر محتوا و نشر الکترونیکی، درصدد تدوین «طرح توسعه و سامان‌دهی محتوای الکترونیکی (تسما)» برآمده که البته هنوز نسخه نهایی و مصوب این سند ارائه نشده است.

نتیجه‌گیری

طی دهه اخیر، به‌رغم نارسایی‌ها و موانع موجود در کشورمان، فناوری اطلاعات و ارتباطات رشد مناسبی داشته است. با این حال، یکی از حوزه‌هایی که از دید سیاست‌گذاران، به‌ویژه قانون‌گذار نادیده انگاشته شده، وضع قوانین و مقررات مورد نیاز است. نشر الکترونیکی حوزه‌ای نیست که اثبات نیازهای تقنینی آن مستلزم استدلال‌های پیچیده باشد. حداقل در اینجا بحث منافع ملی آنقدر متبلور هست که

۱. جهانگرد، نصر... و سلجوقی، خسرو، همان، ص ۵۷۶.

به خودی خود ضرورتش اثبات شود. حمایت قاطع از این عرصه و بهره‌برداری از مواهب آن مستلزم تدوین قوانین جامع، منسجم و یکپارچه است. این‌گونه پراکندگی‌های تقنینی که البته هر یک به تنهایی در قلمرو شمول خود نیز با مشکلات عدیده‌ای برای اجرایی شدن مواجهند، به تکمیل پازل نیازهای تقنینی حوزه نشر الکترونیکی کمکی نخواهند کرد. همان‌طور که ملاحظه شد، این حوزه در سیاست‌ها و قوانین کلی ناظر بر فناوری اطلاعات و ارتباطات به‌طور مشخص هدف‌گذاری نشده است، اما اجزا و ارکان آن به‌خوبی پوشش داده شده‌اند و امکان استخراج اصول و مبانی مورد نیاز وجود دارد. با این حال، به جای این‌گونه اقدامات اساسی هنوز سیاست‌گذاری‌های مقطعی ادامه دارد و رویکرد جامعی قابل مشاهده نیست. شایسته است مسئولان امر نگاه خود به این رکن حیاتی از فناوری اطلاعات و ارتباطات را تغییر دهند، به‌ویژه آنکه با هویت ملی ما گره خورده است و جهانیان در فضای سایبر ما را در پرتو نشر محتوای اصیل ایرانی می‌شناسند.

منابع و مآخذ

۱. جلالی فراهانی، امیرحسین، مزیت‌ها و محدودیت‌های فضای سایبر در سه حوزه آزادی بیان، آزادی اطلاعات و حریم خصوصی، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۷، زمستان ۱۳۸۵.
۲. جهانگرد، نصر... و سلجوقی، خسرو، مجموعه قوانین و مقررات فناوری اطلاعات و ارتباطات ایران، دبیرخانه شورای عالی اطلاع‌رسانی، بهمن‌ماه ۱۳۸۳.
۳. شورای عالی اطلاع‌رسانی و گروه ارتباطات و مؤسسه مطالعات آمریکای شمالی و اروپای دانشگاه تهران، ارزیابی فضای مجازی ایران، مجموعه مقالات دانشجویی، زمستان ۱۳۸۵.
۴. کاشیان، علیرضا و دیگران (مترجمان)، راهبری اینترنت (مشارکت فراگیر)، دبیرخانه شورای عالی اطلاع‌رسانی، ۱۳۸۴.
۵. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، آیین‌نامه سامان‌دهی فعالیت پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی ایرانی، شماره ۸۲۵۳، اسفندماه ۱۳۸۵.
۶. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، اظهارنظر کارشناسی درباره «لایحه آزادی اطلاعات»، شماره ۷۵۹۶، بهمن‌ماه ۱۳۸۵.
۷. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، اظهارنظر کارشناسی درباره لایحه الحاق یک تبصره به ماده (۱) اصلاحی قانون مطبوعات مصوب ۱۳۷۹، شماره ۸۸۲۲، بهمن‌ماه ۱۳۸۶.
۸. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، بررسی و ارزیابی وضعیت نرم‌افزارهای آزاد (متن باز) در ایران، ویرایش دوم، شماره ۸۶۰۲، دی‌ماه ۱۳۸۶.
۹. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، تأملی بر فیلترینگ، ۳. سالم‌سازی فضای سایبر و تعارضات موجود، شماره ۸۵۷۴، مهرماه ۱۳۸۶.

شماره مسلسل: ۹۱۱۵

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: نشر الکترونیکی در قوانین و مقررات ایران
Report Title: E-Publication in Iranian Laws and Regulations

نام دفتر: مطالعات ارتباطات و فناوری‌های نوین

تهیه و تدوین: امیرحسین جلالی فراهانی

ناظر علمی: رضا باقری اصل

متقاضی: معاونت پژوهشی

ویراستار: _____

واژه‌های کلیدی و معادل انگلیسی آنها: _____

تاریخ انتشار: ۱۳۸۷/۵/۱۹